

A nevelési folyamat korszerűsítéséért

(Egy értékszocializációs kísérleti kutatás eredményeiből)*

I.

Kutatásunkban a nevelési folyamat lényege – tágabb értelemben – a társadalmi viszonyok és a bennük rejlő értékek elsajátíttatása a tanulók által, valamint felkészítésük e viszonyok és értékek továbbfejlesztésére. E folyamat megragadásához azonban a társadalmi igényekkel, törekvésekkel adekvát követelményeket, bennük az általunk tételezett értékeket szükséges a fiatalok elé tárunk, és a megoldás, az értékel-sajátítás útját a nevelési szituációk során át figyelemmel kísérnünk. A kísérlet eredményeként – a nevelés folyamatába ágyazottan – a szocialista értékekre nevelés jellemzőit, ebben a pedagógiai irányító tevékenység szerepét kívántuk összefoglalni, pontosabban megfogalmazni, hogy a normál feltételek között folyó pedagógiai munkában hogyan sajátítják el a fiatalok a szociális viszonyokat, szerepeket, hogyan válnak belsővé a legfontosabb értékek. Hitünk szerint mindezzel közelebb juthatunk a tanulóifjúság megismeréséhez, a velük szemben támasztható reális követelményekhez és azok megvalósításának metodikájához.

1. Cél, hipotézis, kutatási csomópontok

1.1. A kutatás *célja* a tanulói értékválasztás, értéktudatosság és az ezt kialakító hatásmechanizmus néhány összetevőjének vizsgálata volt; annak feltárása, hogy az iskola nevelési folyamatában miféle tevékenységek, milyen rendszerben eredményezik a kívánt közösségi és személyi magatartásokat, értéknívtanításokat.

1.2. *Feltételezésünk* szerint a négyéves folyamatkövető pedagógiai kísérlet feldehíti a fontosabb értékek választásának, elsajátításának jellemzőit, elemzi a tanulóknak a különböző típusú közösségi struktúrákkal való azonosulását, s a feltételvariációk beiktatásával adatokat nyújt az értékekre nevelés folyamatának jobb megismeréséhez és irányításához, egyben feltárja az értékátvivő tényezők szerepét is.

Felfogásunk szerint a személyiség fejlődését az iskolarendszeren belül kutatva elsősorban meggyőződéseket, érzelmeket, meghatározott szerepek elfogadását és vállalását, szokásokat, azaz olyan fontosabb paramétereket megállapítva lehet jellemezni, amelyek tartósan beépülnek a személyiségstruktúrába; kialakítják az érdeklődés irányát, a beállítódásokat, a tevékenység motivációit, a személyiség legfontosabb orientációit.

1.3. A nevelési helyzetek leírásához szükséges adatokat az alábbi *kutatási csomópontok* szolgáltatták. Folyamatosan vizsgáltuk a nevelési követelmények tanulói elfogadását és érvényesítésének lehetőségeit. Tanulmányoztuk a tanulói eszményválasztás értéktartalmát, a nevelésben részt vevő tényezők értékközvetítő szerepét, és nyomon követtük a fiatalok általunk kiválasztott főbb tevékenységeinek alakulását, fejlődését. Az értéktudatosság vizsgálata során értékek leírását kértük tőlük és bizo-

* A kísérlet öt középfokú nevelő-oktató tanintézetben az MTA Pedagógiai Kutató Csoportjának felügyelete alatt, a szerző közvetlen irányításával folyt az 1975–1980-as középtávú kutatás időszakában. Az összefoglaló a kísérlet eredményeit tekinti át vázlatosan, és jelzi a további kutatási irányokat. A teljes kutatási anyagról monográfia készül. (Szerk.)

nyos értékattitűdjeiket kognitív, emocionális és cselekvési összetevők vonatkozásában elemeztük. Megvizsgáltuk az eltérő közösségi státusú tanulók értékrendszerét is. Elemeztük a barát- és közösségi felelős-választás értéktartalmának alakulását. Kutattuk a hivatalos és spontán szerkezet alakulásának törvényszerűségeit, s megvizsgáltuk a különböző kísérleti csoportok véleményét önmagukról, illetve azok alakulását.

2. A kutatás előzményei

2.1. A kutatás előkészítésére – 1973-tól 1975-ig – a tanulók életfelfogásának, életvitelének főbb jellemzőiről – 11 középfokú intézmény 2583 tanulója (1353 leány, 1230 fiú) kiterjedően – elsősorban feladatlapos módszerrel – vizsgálatot folytattunk. Abból indultunk ki, hogy ifjúságunkat a felnőtt társadalom – benne a pedagógusok is – ellentmondásosan ítélik meg. Egyesek problémamentesnek tartják, míg mások extrém eseteket általánosítva elmarasztalják. Ugyanakkor a hazai nevelési folyamatban tetten érhető bizonyos nyugati filozófiai, pedagógiai hatások is (pragmatizmus, individualizmus, pedocentrizmus stb.), melyek a kevésbé tájékozott pedagógusok szemében „modern törekvések” álarcában jelentkeznek. Mindehhez hozzájárult – főleg a korábbi években –, hogy a sajtóban napvilágot láttak bizonyos tényanyagra építő, bár jószándékú írások, melyek dezorientáltak. A realisabb társadalmi megítélés, a valóságra építő differenciált nevelési folyamat hatékonysága érdekében sürgető feladatunknak tartottuk az ifjúság valóságos arculatának feltárását. A vizsgálat diagnosztikus jellegű adatai sokrétű tájékozódást nyújtottak a további kutatás megtervezéséhez és folytatásához.

2.2. A helyzetfeltáró kutatás eredményeire épülően a fiatalok értékszocializációjáról az 1975/76. tanévben folyamatkövető, feltételevariáló pedagógiai kísérletet indítottunk 5 középfokú nevelő-oktató intézmény egy-egy kísérleti és kontroll osztályában, tanulócsoportjában összesen 500 populációval. A kísérletben longitudinális nyomonkövetéssel – a témát, annak kereszt- és hosszmetsetét négyéves folyamatban egyidejűleg vizsgáltuk.

A téma kutatásában résztvevő *intézmények*: Bányai Júlia Gimnázium, Kecskemét; Fazekas Mihály Gimnázium, Debrecen; Herman Ottó Középiskolai Fiúkollégium, Baja; Központi Középiskolai Leánykollégium, Székesfehérvár; Török Ignác Gimnázium, Gödöllő. *Kísérletvezető pedagógusok* az intézmények sorrendjében: Csáky Klára, Balogh Erzsébet, dr. Richnovszky Andor, Radács Ferencné és Lázár Júlia. A kutatás szervezési, tartalmi (adatgyűjtési, elemzési stb.) feladatainak megoldásában kiemelkedő munkát végzett dr. Szvétek Sándor (Kalocta) kollégiumi igazgató és a többi közreműködő kolléga: Árvay Éva (Székesfehérvár), Balogh Lajos (Bonyhád), Kocsor Ferenc (Budapest), Mészáros Júlia (Szentcsanak) és Vörös László (Mohács) igazgatók. Pontos, szakszerű munkájukat ezúton is köszönjük.

3. Az eredmények vázlatos összegezése

A személyiség és a közösség formálása a tudatformálástól halad a tevékenységformálás felé, s vele párhuzamosan a tevékenységformáláson át a tudatformálás felé, és eközben alakulnak ki az ember szociális kapcsolatait, optimális körülmények között egyre magasabb értéktartalmat kifejező társadalmisága. Kutatásunk eredményeit e folyamatnak megfelelően vázoljuk.

3.1. A *tudatformálás* a négyéves munkát végig kísérte. Hipotézisünk szerint a tanulók személyes integrációja nem alakul ki olyan hatékonysággal, mint azt a pedagógiai munka feltételezi. Vizsgálataink bizonyították, hogy az értékek rendszere – kellő tudatosítás híján – nem feltétlenül az általunk kívánt irányba fejlődik, s rendszer helyett az érettség táján is csupán körülhatárolt halmazt alkot, társadalmilag fontosnak tartott vezető értékek primátusa nélkül. A rendszeres etikai, világnézeti okta-

tással, az események értékviszonyba léptetésével azonban – mint ezt négy éven keresztül tettük – jó eredmények érhetőek el.

Vizsgálati eredményeink szerint a serdülés elemzett időszakában *a tanulók példaképei, eszményképei* fogynak, ugyanakkor értékorientációjuk – elvi értékekkel való azonosulásuk szintje – emelkedik. A fiatalok nem másokra akarnak már hasonlítani, hanem inkább mindenkitől eltérő, több, jobb, becsületesebb, igazságosabb emberek szeretnének lenni, azaz éppen mások, mint a többiek. Az adatok az elsőtől a negyedik osztályig hullámzást mutatnak. Tény azonban, hogy a negyedik osztályban nincs eszményképe a fiúk 56,4 százalékának s a lányok 12,2 százalékának. A kísérlet bizonyítja, hogy a fiúk kritikusabbak, a lányok viszont hamarabb és könnyebben azonosulnak. Meglepő, hogy államférfi, politikus csak néhány tanuló esetében, tudós is mindössze két fiú esetében eszmény. Író, művészt valamivel gyakrabban, pedagógust 10–12 százalékban választanak. A legnagyobb arányban a szülő fordul elő, 31,6 százalékban, de ez az arány is csökken négy év alatt. Vizsgálataink azt bizonyítják, hogy a kiemelkedő személyiségekkel foglalkoznunk kell a nevelés folyamatában, de mértékkel, kritikusan, s mellette sokkal nagyobb súlyt kell kapnia a mindennapi élet értékvonatkozású elemzésének, az értékek népszerűsítésének, a nem értékek folyamatos, logikus, szenvedélyes bírálatának.

A kutatás egyik fontos feladata volt, hogy a tanulók négy év alatt – az iskolai oktató munkára is építve – felismerjék *szocialista társadalmunk legfőbb célját, törekvéseit, társadalmi ideálját*. Minden évben öt kérdés kapcsán vizsgáltuk az eredményt. Fejlődést tapasztaltunk, de az alatta maradt várakozásainknak. A tanulók társadalmunk legfőbb törekvését az életszínvonal emelésében (31,7%), a békére törekvésben (20,7%), az egyéni boldogulásban (19,8%), az egyenlőségben (13,8%) látják. Kevés vonást említenek, s azok előfordulási aránya is alacsony. A termelőeszközök társadalmi tulajdonára épülő szocialista termelési módra, az azon kibontakozó szocialista társadalmi viszonyokra, s a minderre épülő személyes kibontakozás lehetőségére csak rendszertelenül, érintőlegesen utalnak. A kísérletvezető pedagógusok magyarázatként említik a tanulók hiányos társadalmi, történelmi ismereteit, s hogy a tanításban kevés a szemléletformáló erő. Tapasztalataink szerint az értékek oktatását rendszeresebbé kellene tenni, s az értéktudatosításnak jobban át kellene hatnia valamennyi tantárgyat, az egész iskolai életet.

Évenként megvizsgáltuk, hogy a kísérleti munka folytán hogyan alakul *a tanulók egyes értéktartományokhoz való viszonya*. Tizenegy értéktartományt soroltunk fel (rendszer nélkül), s az egyes tartományok ötös értékskálán történő megítélését kértük. Azt tapasztaltuk, hogy rendszeres tudatosítás eredményeként egyre nőtt a különböző értékek megítélésének szintje, s a felsőbb osztályokban már ideologikus, a személyiség értékek kapták a legmagasabb értékelést.

Az első osztályban ellentmondó halmazt mutattak a tanulói válaszok. A második osztályban az egészséget és a tudást értékelték a legtöbbször. A harmadik osztályban már az ideologikus értékek, a közösség, a személyiség kibontakozása került előtérbe, és ez a tendencia a negyedik osztályban tovább erősödött. A lányok valamennyi értéket magasabb szinten jeleztek, mint a fiúk. A legalacsonyabb szintet a bejárók és a mezőgazdasági munkát végző szülők gyermekei képviselték. A vizsgálódás tehát nem csupán a nevelési szintet tárta fel, hanem a további teendőinket is.

A szaktudományokból ismert az a hosszú út, amit az értékekkel való azonosulás tekintetében a kisgyermekkorú modellköveteléstől a serdülőkorú fellazuláson át a személyes értékhierarchia kialakulásáig a tanuló megtesz. *Kísérleti munkánk végeredményben a személyes tanulói értékrend kialakulásának útját, módját kutatta.* A tervszerű nevelési folyamat-irányítás keretében ugyancsak évenként megvizsgáltuk, hogy

a tanulók mit tartanak legfőbb értéknek, abból következően melyek a legfontosabbaknak és mit még értéknek. Az évek során az értékek egyre integráltabban jelentkeznek, kirajzolódtak a legfontosabbnak tartottak, s azok némileg rendezték a többieket. Legfontosabbaknak a következő értékeket jelölték: boldog családi élet (38,5%), személyes boldogság (22,1%), jól végzett munka (7,1%), a közösség szolgálata (7,1%), humanizmus (5%), tudás, műveltség (4,2%), a társadalmi haladás szolgálata (4,2%), anyagi jólét (3,5%), jó egészség (2,1%). A vezető értékek kirajzolódtak, a morális értékek fontosabbjai fellelhetők, de a fontos értékek nem kapták meg a maguk helyét. A három kérdésre adott összegező eredmény: boldog családi élet (95%), tudás, műveltség (68,5%), hivatással végzett munka (60,7%), a közösség szolgálata (55%), humanizmus (37,1%), egészség (32,8%), anyagi jólét (30,7%).

A *rendszeres értéktudatosítás* során kitértünk a biológiai alkattal, a vérmérséklettel, az intellektus fontosabb részleteivel, az érzelmekkel, a cselekvésekkel, a világnézettel, az erkölcsiséggel és mindezek együttesét jelentő embertípusokat (életviteleket) jellemző értékekre is. A sokoldalú elemzés konkrét nevelési feladatok megvalósulását tette lehetővé az egyes közösségekben, s az egyes tanulókkal való foglalkozásban egyaránt. E helyen csak a komplex típusokkal való azonosulás arányaira térünk ki. A legnépszerűbb típusok: a szaktudásáért becsült ember (43%), a nagy tudású ember (41%), az emberségéért becsült ember (38,5%), a közéleti, politizáló ember (20,8%) és az ismert, híres ember (17,4%). A négy kísérleti év alatt az értéktudatosság színvonala fokozatosan, az utolsó években ugrásszerűen nőtt, ami a kísérletben részt vevő pedagógusokat is meglepte. Mindez egyértelműen bizonyította, hogy *tervszerűbb munkával a tanulói értékorientáció fejleszthető, fokozható, s az integráltabb személyiség tevékenységrendszere, szociális kapcsolatai is fejlettebbé válnak*. Ilyen jellegű irányítás, nevelés és a vele párhuzamos vizsgálódás híján viszont a voluntarista pedagógiai munka csak legfeljebb spontán eredményekhez juthat.

3.2. A tudatformálás a személyiség- és közösségformálásnak csupán egyik oldala. Az interiorizált értékek jelentőségét az adja meg, hogy mennyiben képesek a tanulói tevékenységet és a szociális kapcsolatokat eme értékrend irányába fejleszteni. A kísérleti munkában a tudatformálással párhuzamosan történt a követelmények kimunkálása és a tanulói *tevékenységek megszervezése*, irányítása és elemzése.

A kísérleti csoportokat vezető pedagógusok – konkrét elvi irányítás, konzultáció után – minden évben megfogalmazták osztályaik, tanulócsoportjaik konkrét feladatait, az azokat megvalósító tevékenységek rendszerét. Nem várt módon ez volt a kutatás egyik gyenge pontja. A pedagógusok az első időkben vagy csak elveket fogalmaztak meg, vagy csak rendezvények sorát vázolták. A személyiségek és a közösségek konkrét fejlettségi szintjére építő, azt fejleszteni hivatott követelmények és tevékenységrendszerek kialakítása csak fokozatosan és nagy nehézségekkel valósult meg. Az ilyen jellegű munkára a pedagógusok nincsenek felkészítve, felkészülve, s miután a gyakorlatban az elemző munka is kevésbé elmélyült, a nevelési folyamat tervszerű irányításáról csak igen korlátozottan beszélhettünk. Az elvi tisztázások, a nevelési színtelemzések révén a bevont pedagógusok egyre konkrétan szerveztek, egyre hatékonyabban irányították közösségeiket, egyre emelkedett a nevelés szintje, s fokozatosan egyre több örömről származott munkájukból. Fokozatosan bevonták a munkába az ifjúsági önkormányzat tagjait is. Az évenként megfogalmazott követelményrendszerek egyre átfogóbbak lettek, egyre inkább tükrözték az értéktartományok lehető teljességét, s azok tudatosítására és a tevékenységben való megnyilvánulására irányultak. Mindezek mellett a neveltségi színtelemzés, az arra épülő feladatrendszer kimunkálása, s az adott megvalósító tevékenységrendszer megszervezése olykor még a negyedik kísérleti évben is gondot okozott.

(Folytatása következik.)